

Radicaal en respectabel populisme

De Academische Boekengids 37, februari 2003, pp. 10-11.

Populisme heeft een slechte naam, ook onder wetenschappers. Maar er bestaat een respectabele variant, bijvoorbeeld binnen het de Labour Party van Tony Blair. Helaas leidt een beperkt perspectief onder politicologen ertoe dat men voornamelijk oog heeft voor radicale protestpartijen.

Populisme wordt in het alledaagse spraakgebruik nogal eens vereenzelvigd met pogingen van politici om aan te sluiten bij de stem des volks: politici vellen simpele oordelen en suggereren eenvoudige oplossingen. Dit soort populisme is wars van de verlichte idealen van volksovoeding en kennisaccumulatie door middel van politieke participatie. Een enkele intellectueel heeft nog wel eens de neiging een dergelijke volksbeweging ook in dit opzicht te omarmen, omdat hij of zij het appèl op gezond verstand en intuïtie inpast in een postmodern levensgevoel, maar binnen de wetenschap is dat een marginaal, bijna te verwaarlozen standpunt.

Dit alledaagse populisme heeft onder politicologen duidelijk meer vijanden dan vrienden. De meest uitgesproken critici zijn de aanhangers van de 'deliberatieve' democratie, die hechten aan een gelijkwaardige dialoog tussen politici en burgers. Zo'n dialoog vereist van politici én van burgers bereidheid om te luisteren en om te leren en te discussiëren op basis van redelijke argumenten en elementaire feitenkennis, ter wille van de kwaliteit en evenwichtigheid van de democratische besluitvorming. Deze politicologen houden vast aan verlichtingsidealisme, waarbij ze niettemin erkennen dat dramatische of ludieke acties, retorische vaardigheden en persoonlijke uitstraling in de huidige televisiedemocratie onontbeerlijk zijn voor een succesvolle politieke participatie.

Toch bestaan er ook politicologen die niet vies zijn van het populisme. Zij zien in dit -isme een *radicale* beweging of partij, die de vertegenwoordigende democratie kritiseert. Bijvoorbeeld door te appelleren aan vage protestsentimenten, zoals de LPF gedaan heeft, of door te streven naar meer directe vormen van democratie, zoals een referendum, een volksinitiatief, direct gekozen functionarissen enzovoort. Volgens sommige politicologen is dit soort politiek populisme goed voor de democratie. Margaret Canovan is hun belangrijkste woordvoester.

Daarnaast zijn er politicologen die een *respectabel* populisme ontwaren, een variant die zich niet tegen de gevestigde partijen keert, maar die zich binnen gevestigde partijen voordoet. Peter Mair heeft deze variant onder de aandacht gebracht. Dit is een om verscheidene redenen interessant fenomeen. Het maakte vooral furore in New Labour onder Blair, maar zou als vernieuwingsstrategie ook voor gevestigde partijen in andere landen van belang kunnen zijn. Dit populisme is niet hetzelfde als dat van de radicaal populistische partijen, die zich bij uitstek als buitenstaanders profileren en de gevestigde rechtsorde sterk onder druk zetten. De respectabele variant, en dat is een belangrijk verschil, combineert versterking van de directe democratie met versterking van de rechtsstaat. Deze stroming probeert de onvrede onder de kiezers over een zogenoemde regentenmentaliteit te ondervangen en tegelijk de kartelvorming van de gevestigde partijen te pareren, maar deelt niet in de huidige tendens onder radicaal populistische partijen om zich weinig tot niets aan te trekken van grondrechten en constitutionele principes. De LPF toonde het laatste onder meer door te protesteren tegen de keuze van een van de rechters in het proces tegen Volkert v.d. G., door voor te stellen enkele internationale verdragen op te zeggen, en door de door Fortuyn uitgesproken gedachte om artikel 1 te verwijderen uit de Grondwet.

Het respectabele populisme is ook belangwekkend omdat men daarmee eventueel kan verklaren waarom Groot-Brittannië weinig last heeft van *radicaal* populistische partijen. Die mogelijke verklaring is tot nu toe niet getoetst, omdat een beperkt perspectief ertoe leidt dat men voornamelijk oog heeft voor de nieuwe protestpartijen. Le Pen in Frankrijk, Haider in Oostenrijk, De Winter in België, Bossi in Italië, Kjaersgaard in Denemarken, Hagen in Noorwegen, Blocher in Zwitserland, Hanson in Australië, Peters in Nieuw-Zeeland, Day in Canada en wijlen Fortuyn in Nederland; allen hebben op spectaculaire wijze duidelijk gemaakt dat de onvrede onder de kiezers in westerse democratieën wijdverbreid is.

Politicologen zijn het globaal wel eens over de politieke verklaring van dit radicale populisme. Waar de kartelvorming van gevestigde partijen het sterkst is, zijn de kansen voor radicaal populistische partijen het grootst. Herbert Kitschelt heeft wat dat betreft baanbrekend werk verricht. Hij wees erop dat het radicale populisme niet zonder meer geïdentificeerd moet worden met radicaal rechts. Niet alle radicaal rechtse partijen zijn uitgesproken populistisch. Partijen als de Centrum Democraten in Nederland of het Front National in Frankrijk zijn

primair anti-immigratiepartijen. Zij slagen er niet in een breed electoraat aan te spreken. De FPÖ van Haider daarentegen is een goed voorbeeld van een partij die een anti-immigratiepositie combineert met protest. De Nederlandse LPF is ook zo'n voorbeeld. Hoewel de LPF primair kiezers trok vanwege haar anti-immigratiestandpunt, profiteerde de partij duidelijk ook van de onvrede over de 'regentenmentaliteit' van het tweede paarse kabinet.

Volgens Kitschelt heeft het succes van populistische partijen alles te maken met de kansen die de gevestigde partijen en het politiek systeem hen bieden. Waar de gevestigde partijen kartels vormen door hechte netwerken en nauwe samenwerking, kunnen populistische partijen de mogelijke onvrede over een dergelijk 'oligarchisch' bestuur mobiliseren door zich als buitenstaanders te profileren. Oostenrijk is bij uitstek een land waar de van oudsher op verzuiling gebaseerde consensusdemocratie sterk geïnstitutionaliseerd is. De samenwerking tussen de christen-democraten en de sociaal-democraten is er bijzonder sterk verankerd en dat heeft de FPÖ een kans op succes geboden. Met andere woorden: de politieke kansenstructuur is gunstiger naarmate de gevestigde partijen een sterkere convergentie vertonen.

Deze analyse is onder politicologen in Nederland inmiddels ook gemeengoed. Het succes van de LPF valt te verklaren uit de brede convergentie van ideologische posities die optrad met het tweede paarse kabinet. De Leidse politicologen Andeweg en Irwin verbinden daar de algemene conclusie aan dat vooral consensusdemocratieën als Nederland kansen bieden voor populistische partijen. Dat is een interessante stelling, maar aanvechtbaar. Andeweg en Irwin veronderstellen dat meerderheidsdemocratieën, zoals de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en Australië, gevrijwaard zijn van populisme. Het politiek systeem in die landen kenmerkt zich door een tweepartijstelsel en de afwezigheid van coalitieregeringen. In zo'n systeem zou het gevaar van convergentie tussen de twee grote partijen veel minder groot zijn en de succeskansen voor populisme dus navenant kleiner. Maar dat is betrekkelijk. Ideologische convergentie tussen de gevestigde partijen en oligarchische tendensen kunnen zich ook in meerderheidsstelsels voordoen. Het was immers ook convergentie dat in Australië het (kortstondige) succes van de populistische partij *One Nation* van Pauline Hanson verklaart. En als we de Verenigde Staten als voorbeeld nemen, dan klopt het weliswaar dat dit land dankzij het tweepartijstelsel weinig last heeft van succesvolle nieuwe populistische partijen, maar het is ook het land waar de beweging haar oorsprong heeft en waar zij sinds het einde van de negentiende eeuw eigenlijk niet meer weg te denken valt uit de politiek. Ross Perots politieke optreden is daarvan een recent voorbeeld. Bovendien zien Andeweg en Irwin het respectabele populisme dat zich *binnen* gevestigde partijen voordoet - zoals gezegd, momenteel vooral in Groot-Brittannië duidelijk zichtbaar - over het hoofd.

Overtuigender is hun analyse waar het gaat om de verschillen tussen consensusdemocratieën onderling. Als consensusdemocratie zou Nederland volgens de auteurs gunstige kansen bieden aan populistische partijen. Maar hoe is het dan te verklaren dat we hier relatief zo laat werden geconfronteerd met het verschijnsel van een succesvolle populistische partij? Tot 2002 werd Nederland altijd genoemd in het rijtje landen dat in dit opzicht een uitzondering vormde, samen met Zweden, Duitsland en Groot-Brittannië. Oostenrijk en Zwitserland daarentegen zijn voorbeelden van consensusdemocratieën die al langer met radicale en succesvolle populistische partijen te maken hebben. Dat Nederland tot de uitzonderingen behoorde, verklaart men wel uit de hier minder sterkere kartelvorming tussen de gevestigde partijen. In het eerste paarse kabinet werd de convergentie tussen gevestigde partijen zelfs tegengegaan, doordat de doorgaans regerende christen-democraten uit het centrum van de macht werden gestoten. Ook corruptie en cliëntelisme, karakteristiek voor kartelvorming, hebben in Nederland tot voor kort relatief weinig voet aan de grond gekregen. Andeweg en Irwin wijzen erop dat het kartel hier minder gesloten is dan in andere landen, dankzij de laagdrempeligheid van het politieke systeem voor nieuwe partijen en de brede opname van belangengroepen in de overlegcultuur. Al deze verschillen maken zichtbaar dat Nederland dan formeel een consensusdemocratie mag hebben, maar dat er informele verschillen bestaan tussen dergelijke typen van democratie, die van groot belang zijn voor de succeskansen van populistische partijen.

Dat geldt ook in de vergelijking met meerderheidsstelsels. Men moet niet alleen naar de formele kant kijken. Het is bijvoorbeeld niet uitgesloten dat een formele meerderheidsdemocratie toch de trekken van een consensusdemocratie vertoont, omdat er een relatief open overlegcultuur bestaat. In Groot-Brittannië bijvoorbeeld streeft Blair wel degelijk naar een brede consensus, door een pluralistische overlegcultuur en door een brede samenstelling van commissies en raden. Deze strategie zou kunnen verklaren waarom radicaal populistische partijen daar weinig succes hebben. Dit respectabele populisme van New Labour is ook voor gevestigde partijen in andere landen het bestuderen waard, omdat het probeert een nieuw en delicaat evenwicht te vinden tussen een consensusbeleid, waarin minderheden worden geïntegreerd, en een meerderheidsstrategie die recht moet doen aan populistische meerderheden. In Nederland is in korte tijd de onvrede met de consensusdemocratie gegroeid. Andeweg en Irwin noemen de bouwfraude en de recente schandalen rond Europese gelden als voornaamste oorzaak voor die onvrede. Ook de 'sorry-democratie', waarin de ministeriële

verantwoordelijkheid wordt gereduceerd tot een excuus, vergrootte volgens hen de kansen voor de LPF. Het is aannemelijk dat dergelijke schandalen bijdragen aan een algehele onvrede over de vertegenwoordigende democratie. Maar die onvrede beperkt zich niet tot het electoraat van de LPF. Zo uitten rond de Tweede-Kamerverkiezingen in mei 2002 verscheidene hooggeleerde politicologen scherpe kritiek op de vertegenwoordigende democratie in een maandelijkse bijlage van *NRC Handelsblad*. Hoewel ik van sommigen van hen weet dat ze niet op de LPF hebben gestemd, kregen ze toch door hun opstelling het verwijt van een collega uit Nijmegen 'aan te schuren tegen het populisme'. Dat lijkt me onterecht. Het zou al te gek worden als elke kritiek op de vertegenwoordigende democratie nu in het teken komt te staan van populisme.

Bovendien kan men zich afvragen of het wel zinnig is de term populisme zo ondoordacht als scheldwoord te gebruiken. Zoals gezegd bestaat er een respectabele stroming in de politicologie die er helemaal niet vies van is, zelfs niet van zijn radicale varianten. In haar standaardwerk *Populism* (1981) brak Margaret Canovan er al een lans voor. Sindsdien heeft haar visie school gemaakt. Verschillende recente publicaties bouwen voort op haar werk. Taggart, Mény en Surel bijvoorbeeld stellen dat het radicale populisme een uitdaging vormt voor de vertegenwoordigende democratie. Zij identificeren het populisme met een radicale beweging die ijvert voor directe vormen van democratie. Anders dan het hedendaagse populisme, dat voornamelijk een rechts gezicht toont, richt Canovan zich op het verleden, om aan te tonen dat het in oorsprong een progressieve beweging was. Als raamwerk voor deze geschiedenis dient het eind negentiende-eeuwse agrarische populisme van de People's Party in de Verenigde Staten en dat van de Narodniki in Rusland, waar volgens Canovan de oorsprong van het progressieve populisme ligt. Ze bouwt voort op de herwaardering van *grassroots*-bewegingen die historici in de jaren zeventig van de vorige eeuw inzetten. Zij spanden zich in om een positief beeld van het vroege populisme te geven en zetten zich daarmee af tegen het werk van Richard Hofstadter, die het agrarische populisme afschilderde als pseudo-conservatief, eng nationalistisch en antisemitisch. De recente geschiedschrijving van Michael Kazin komt bijvoorbeeld uit deze revisionistische school. Hij stelt in zijn boek *Populist Persuasion* (1995) dat de People's Party de eerste nationale beweging was die geloof in vooruitgang verenigde met een verdediging van de werkende klasse. Kazin legt sterk de nadruk op de progressieve aspecten van het vroege populisme, zoals de socialistische invloeden en de pogingen om samen te werken met de vrouwenbeweging. Maar Kazin laat ook zien dat het populisme na de Tweede Wereldoorlog vooral een rechts gezicht kreeg.

Margaret Canovans sympathie voor het populisme is voor een belangrijk deel gebaseerd op deze historiografische traditie. De beweging is volgens haar onmisbaar in een vertegenwoordigende democratie, omdat zij probeert recht te doen aan het ideaal van volkssoevereiniteit. Canovan ziet het zelfs als een *verlossende* beweging, die de vertegenwoordigende democratie door middel van radicale vernieuwing kan redden. Mogelijk heeft zij gelijk wanneer ze stelt dat het populisme zichzelf een verlossende rol toeschrijft. Maar dat gelijk lijkt me reden om juist wat kritischer te zijn. Het radicale populisme vertoont inderdaad vaak romantische, soms bijna religieuze trekken als het gaat om vernieuwing van de democratie. Het charisma van Fortuyn had ook religieuze trekken. En het romantische idee dat vernieuwing een kwestie is van opnieuw beginnen en dat politiek leiderschap daarom het beste met jeugdige onschuld kan worden vereenzelvigd, heeft furore gemaakt. Het succes van het Harry Potter-imago van Balkenende is daar een uiting van. Die romantiek van de vernieuwing uit zich ook in de overtuiging dat grondslagen steeds opnieuw uitgevonden dienen te worden. Alle mogelijke politici hebben inmiddels ontdekt dat fundamentele rechten niet meer heilig zijn. Als men het populisme kan identificeren met dit soort romantische vernieuwingsdrang, dan lijkt me dat voor Canovan en andere sympathisanten een reden om enige afstand te nemen en een nuchterder en pragmatischer beoordeling ervan te geven.

Bovendien hebben Canovan en verschillende van haar navolgers te veel de neiging om de verschillen tussen links en rechts populistische stromingen te relativiseren. In zijn boek over de populistische Canadese 'Alliantie' partij stelt David Laycock deze verschillen nadrukkelijk aan de orde. Hij wijst erop dat de huidige populistische partijen in het algemeen een rechtse variant van directe democratie voorstaan. Populisten van links tot rechts hebben weliswaar kritiek op de verstrengeling van maatschappelijke belangengroepen en politieke elites, maar die kritiek kan heel verschillende vormen aannemen.

Progressieve populistten richten hun kritiek doorgaans op machtige belangengroepen, zoals de grote ondernemingen. De vergaande verstrengeling van maatschappelijke belangengroepen met politieke elites is een punt waar deze partijen terecht tegen ageren. De bouwfraude laat zien dat op dit punt ook in Nederland op zijn minst reden tot zorg bestaat. De pijlen van het rechtse populisme zijn echter niet zozeer gemunt op de machtige belangengroepen, maar op minderheidsbelangen: op organisaties van immigranten, maar ook op werklozenbelangen, feminisme en dergelijke. Kortom, het is afgunst naar beneden in plaats van naar boven die de rechtse kritiek ten aanzien van de 'voorrechten' van maatschappelijke groeperingen kenmerkt.

Ook hebben rechtse pleitbezorgers voor directe democratie opmerkelijk weinig oog voor de maatschappelijke voorwaarden die nodig zijn om directe vormen van democratie mogelijk te

maken. Progressieve populisten hebben dat wel, zij leggen er de nadruk op dat directe democratie een zekere mate van gelijkheid tussen burgers vereist. In hun ogen moet men ook bij directe vormen van democratie waken voor de onevenredige invloed die machtige belangengroepen kunnen uitoefenen. De democratische kwaliteit van referenda en volksinitiatieven in Californië wordt bijvoorbeeld bedreigd door een gat in de wetgeving, waardoor de restricties ten aanzien van de campagnefinanciering te wensen overlaten en financiële ongelijkheid een te grote rol gaat spelen. Restricties ten aanzien van campagnefondsen zijn essentieel voor zowel de directe als de vertegenwoordigende democratie. Het is daarom goed dat in Nederland nieuwe voorstellen over openbaarheid en limitering van partijfinanciering in de maak zijn.

Door deze verschillen tussen links en rechts populisme op de voorgrond te plaatsen, draagt het boek van Laycock bij aan een beter begrip van het radicaal populisme. Maar de vraag blijft onbeantwoord waarom het radicale populisme in sommige landen, zoals in Canada, een lange en succesvolle traditie kent, terwijl het in andere landen moeilijk een voet aan de grond krijgt. Om die vraag te beantwoorden zou vergelijkend onderzoek naar populisme in brede zin geboden zijn, dat wil zeggen naar de radicale en de respectabele variant.

Tjitske Akkerman is politicoloog, verbonden aan de Universiteit van Amsterdam. Ze is onder meer samensteller van *De kwetsbare democratie. Sleutelteksten uit de politieke theorie* (Uitgeverij Aksant, 2001).

Besproken boeken:

R.B. Andeweg en G.A. Irwin, *Governance and Politics of the Netherlands*. Basingstoke: Palgrave MacMillan 2002, 264 blz., € 32,50

Y. Meny en Y. Surel (eds.), *Democracies and the Populist Challenge*. Houndmills/New York: Palgrave 2001, 272 blz., € 91,50 (hbk.)

D. Laycock, *The New Right and Democracy in Canada. Understanding Reform and the Canadian Alliance*. Oxford University Press 2002, 238 blz., € 29,99 euro.

P. Taggart, *Populism*. Buckingham: Open University Press 2000, 134 blz., € 24,99